

УДК 37.091.2:614

О. В. Черкашин,

головний фахівець відділу зв'язків із засобами
масової інформації та роботи з громадськістю
(Головне управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій у
Луганській області, м. Северодонецьк)
lisij.83@mail.ru
ORCID: 0000-0003-3383-7803

ОСНОВИ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Стаття присвячена навчанню молодших школярів основам пожежної безпеки, тема, яка досі звучить в сучасних наукових студіях. Автором проаналізовані основні нормативно-правові документи з даного питання. Акцентовано увагу на змісті пожежної безпеки в площині його теоретичного та практичного розкриття у виховному процесі та доведено, що він є недостатньо продуманим. Даються методичні рекомендації щодо вдосконалення процесу навчання молодших школярів у сфері пожежної безпеки.

Ключові слова: формування знань, пожежобезпечна культура, безпечна поведінка, навички.

Постановка проблеми. За статистикою, за останні п'ять років в Україні виникло 272411 пожеж, на яких загинуло 16756 людей, у тому числі 484 дитини; отримали травми 8396 людей, з них 722 дитини; було врятовано 19157 людей, у тому числі 1499 дітей [1]. Найбільша кількість пожеж та загиблих на них людей (у тому числі й дітей) спостерігається в житлових будинках. Поміж усіх причин більше 80 % пожеж виникає внаслідок впливу соціального фактору (необережне поводження з вогнем, паління, експлуатація електроприладів, пічного опалення та пустощі дітей з вогнем). Статистичні дані та проведений аналіз причин виникнення пожеж і їх трагічних наслідків свідчать про низьку підготовленість дітей віком від 5 до 10 років до дій у разі виникнення пожеж, що виражається незнаннями елементарних правил вимог пожежної безпеки.

У більшості випадків поверхневе знання учнями теоретичного матеріалу щодо пожежної безпеки, не завжди коректні поради деяких дослідників цієї теми про правильні дії під час виникнення пожежі, нечіткість у послідовності пропонованих алгоритмів дій, відсутність постійних тренінгів та відпрацювань з пожежної безпеки і є причинами неправильних дій дітей у разі виникнення пожежної небезпеки для їхнього життя. Таке положення вимагає прийняття невідкладних заходів щодо вдосконалення навчання школярів основ пожежної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуалізована нами тема порушувалася в низці досліджень українських і зарубіжних науковців. Так, питанню навчання основам пожежної безпеки молодших школярів присвячена розвідка І. Гуріненко [2]. Проблема формування у молодших школярів компетенцій безпеки життєдіяльності, в тому числі і пожежної безпеки, стала предметом наукового дослідження О. Ващенко [3]. Навчання пожежній безпеці в процесі вивчення основ здоров'я учнями початкової школи розглянуто у праці М. Удовенко [4]. Проблему формування знань про пожежну безпеку школярів, як глобальну проблему безпеки життєдіяльності людини, розглядають В. Березуцький, А. Рихнов [5], Ю. Репін, Р. Шабунін [6], В. Дивак [7] та ін. Проте і сьогодні ми не маємо наукових розвідок, які б комплексно досліджували окреслену проблематику.

Метою цієї статті є аналіз змістового складника діючого навчального матеріалу з пожежної безпеки для учнів 1–4 класів та визначення його ефективності в освоєнні молодшими школярами знань основних вимог пожежної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Серед фундаментальних прав, задекларованих в Основному Законі України, є право людини на безпечне життя. Безпека людини і навколишнього природного середовища, захищеність від впливу шкідливих, техногенних, природних, екологічних і соціальних чинників є незмінною умовою сталого розвитку. А такий розвиток і гарантування його принципів може забезпечити лише суспільство, яке побудовано на засадах демократії, верховенства права та добробуту людей. Найвищими цінностями суспільства, як зазначено в найвищому законодавчому акті України, є людина, її життя та здоров'я. Проте з кожним роком виникає все більше чинників, які негативно впливають на життєдіяльність людей, пов'язаних з виникненням пожеж, надзвичайних подій, ситуацій та ін. Навчання населення правилам пожежної безпеки та набуття досвіду їх виконання є запорукою запобігання виникненню пожеж та їх ліквідації. Для досягнення цієї мети необхідно удосконалювати процес навчання громадян нашої держави правилам пожежної безпеки з використання власного досвіду та досвіду зарубіжних країн, починаючи ще з малку. Саме "Безпека життєдіяльності" являє собою інтегрований фундаментальний напрямок, на базі якого вивчаються питання пожежної безпеки.

В основі понятійно-категоріального апарату безпеки життєдіяльності з нашої проблематики лежить термін "пожежна безпека", який розглядається в головному діючому законодавчому документі – Кодексі

цивільного захисту України (далі – Кодекс) "як відсутність неприпустимого ризику виникнення і розвитку пожеж та пов'язаної з ними можливості завдання шкоди живим істотам, матеріальним цінностям і довкіллю" [8: 3]. Окремого напрямку вивчення пожежної безпеки, що включало б поняття "профілактика пожеж", "пожежно-профілактична робота з дітьми", "навчання дітей пожежній безпеці", "формування у дітей знань з питань пожежної безпеки" та ін. сьогодні не існує, а лише розглядається в комплексному понятті як безпека життєдіяльності.

Базовим поняттям конструкції пожежної безпеки є забезпечення протипожежного захисту дітей, що виражається через "сукупність цінностей, стандартів, моральних норм і норм поведінки, спрямованих на підтримання самодисципліни як способу підвищення рівня безпеки" [8].

Так, у статті 39 глави 10 розділу 4 Кодексу прописано, що організація навчання дітей дошкільного віку, учнів та студентів діям у надзвичайних ситуаціях покладається на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, який розробляє та затверджує навчальні програми з вивчення заходів безпеки, способів захисту від впливу небезпечних факторів, викликаних надзвичайними ситуаціями, з надання домедичної допомоги та погоджується з центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту. Навчання учнів молодших класів діям у надзвичайних ситуаціях та правилам пожежної безпеки є обов'язковим і здійснюється під час навчально-виховного процесу. Такі питання розглядаються в рамках вивчення предмету "Основи здоров'я".

Популяризація культури безпеки життєдіяльності серед дітей та молоді законодавчим актом покладається на центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, громадськими організаціями шляхом:

- проведення шкільних, районних (міських), обласних та всеукраїнських змагань з безпеки життєдіяльності;
- проведення навчально-тренувальних зборів і польових таборів;
- участі команд-переможниць у заходах міжнародного рівня з цих питань.

Такий підхід дозволяє нам розподілити пожежну безпеку на два основних блоки. До першого блоку ми відносимо висвітлення теоретичних питань з основ пожежної безпеки, де розкриваються основні поняття про пожежну безпеку. До другого блоку – практичні навички школяра, що є складником знань та вмінь.

Виділений нами перший блок для учнів початкової школи представлений такими змістовними напрямами, які на кожному етапі вирішують відповідні предметні завдання з питань пожежної безпеки, що характеризуються певним колом знань та вмінь:

- у домашніх умовах;
- у навколишньому середовищі;
- у шкільному оточенні;
- здорові умови життя.

Відповідно до освітньої програми, для молодшого школяра передбачені такі основні напрямки з пожежної безпеки:

- поведінка в небезпечних ситуаціях;
- побутові небезпеки;
- телефони аварійних служб;
- безпечні і небезпечні ситуації;
- джерела допомоги в небезпечних ситуаціях (батьки, сусіди, родичі, аварійні служби);
- безпечна поведінка вдома;
- ситуації можливої небезпеки у школі. План евакуації;
- пожежна безпека. Правила користування обігрівальними приладами;
- цінність і неповторність життя і здоров'я людини. Безпека життєдіяльності.

Уже з другої сторінки підручника з "Основами здоров'я" визначається його мета та завдання, що трактуються як "формування здоров'язбережувальної компетентності учнів на основі оволодіння ними знаннями про здоров'я та безпеку, практичними навичками здорового способу життя і безпечної поведінки, формування в них ціннісного ставлення до життя і здоров'я, сприяння їх фізичному, психічному, соціальному і духовному розвитку" [9: 2]. Основними завданнями вивчення предмету є формування в учнів знань про здоров'я, здоровий спосіб життя, безпечну поведінку, взаємозв'язок організму людини з природним, техногенним і соціальним оточенням; розвиток в учнів мотивації дбайливо ставитися до власного здоров'я, удосконалювати фізичну, соціальну, психічну і духовну його складові; виховання в учнів потреби у здоров'ї, що є важливою життєвою цінністю, свідомого прагнення до ведення здорового способу життя; розвиток умінь самостійно приймати рішення щодо власних вчинків; набуття учнями власного здоров'язбережувального досвіду з урахуванням стану здоров'я;

використання у повсякденному житті досвіду здоров'язбережувальної діяльності для власного здоров'я та здоров'я інших людей [9].

У руслі підходу до другого блоку пожежної безпеки основним критерієм виступають практичні навички школяра, що є невід'ємним складником знань та вмінь. Відповідно до шкільної програми, для молодшого школяра практично передбачено:

- моделювання ситуації повідомлення про небезпеку за телефонами аварійних служб;
- створення списку джерел допомоги у небезпечних ситуаціях (із допомогою дорослих);
- відпрацювання навичок евакуації із приміщення школи згідно з планом евакуації;
- звернення у разі виникнення небезпечної ситуації за допомогою до батьків та інших членів родини;
- вимкнення несправного електроприладу;
- гасіння невеликої пожежі;
- відтворювання порядку дій повідомлення відповідним службам про небезпечні ситуації;
- ознайомлення із застережними знаками про небезпеку ураження електричним струмом, про легкозаймисту речовину;
- участь у ситуаційній грі "Як діяти при витoku газу";
- участь у рольовій грі "Викликаємо служби 101, 102, 103, 104";
- відпрацювання дій в небезпечній ситуації;
- моделювання ситуацій відмови від небезпечних пропозицій.

Реалізація завдань другого визначеного нами блоку з основ пожежної безпеки здійснюється через:

- традиційні та нетрадиційні форми роботи в літніх таборax;
- проведення польових навчальних практикумів, експедицій, тематичних дитячих правоохоронних акцій;
- розширення мережі позашкільних закладів різних профілів з безпеки життя і здоров'я людини;
- залучення до навчально-виховної роботи з безпеки життя і діяльності людини в цих закладах висококваліфікованих спеціалістів, учених та ін.

Однак, ми вважаємо, що сьогодні рівень знань у молодших школярів про пожежну безпеку є не досить високим через низку причин. По-перше, це пов'язано з малою кількістю годин, що відводиться на опрацювання теми "Пожежна безпека" та неможливість повноцінного практичного тренінгу отриманих теоретичних знань під час шкільних занять, та все ще невиробленою методикою навчання та відпрацювання чіткого алгоритму правильних дій під час виникнення пожежі.

По-друге, авторами діючих підручників запропоновано курс з "Основ здоров'я" для учнів 1–4 класів загальноосвітніх шкіл, у якому лише незначна частина навчального матеріалу пов'язана з питаннями пожежної безпеки, відтак запропоновані курси не охоплюють повною мірою необхідний обсяг питань з даної тематики. Запропонований матеріал, що стосується нашого дослідження, ознайомлює з виникненнями загорянь та пожеж; як себе правильно вести у випадку пожежонебезпечної ситуації; як загасити пожежу. Проте ми вважаємо, що доцільним було б звернути увагу, передусім на ті пожежонебезпечні ситуації, в які згідно з останніми статистичними даними найчастіше потрапляють діти. Певні зауваги викликають й запропоновані авторами діючих підручників поради з подолання пожежонебезпечних ситуацій. Автори в одних і тих же випадках, що можуть трапитися з дітьми, пропонують різні варіанти дій, які не завжди є послідовними, а відтак, не є ефективними для самозахисту. Порушені авторами діючих підручників питання є цілком правильним рішенням з приводу навчання дітей пожежній безпеці та, на нашу думку, потребують подальшого вдосконалення в рамках розширення навчального простору, передусім за рахунок позакласного часу, де необхідно не тільки доповнити багаж отриманих знань дитини, але й створити умови для відпрацювання їх та удосконалення в повсякденному житті.

Третім аспектом, на нашу думку, є не досить вдалі напрацювання змістовного матеріалу з практичного відпрацювання основних вимог пожежної безпеки. Ми б радили під час відпрацювань питань, пов'язаних з загоранням чи пожежами не гасити їх самими дітьми, а у всіх випадках кликати на допомогу дорослих. З практики рятувальників, ми повинні знати та навчити дітей, що гасіння навіть невеликих загорянь може бути вкрай небезпечним, адже одна й та сама ситуація може розвиватися по-різному, й не всі ризики та небезпеки можуть бути ними врахованими. Скажімо, типовий випадок загорання паперу в смітнику. Найпростішим варіантом подолання ситуації є гасіння його водою, але не всі діти зможуть прорахувати ситуацію, що в смітнику можуть знаходитися додаткові горючі та легкозаймисті матеріали, які під дією високої температури виділяють їдкий дим; вони можуть вибухнути і це призведе до травмування. Перше, що мають чітко усвідомлювати діти молодшого шкільного віку – під час виникнення пожежі слід кликати на допомогу дорослих, а не займатися гасінням пожежі самостійно. Тож, ми вважаємо, що під час навчання дітей молодшого шкільного віку основ пожежної безпеки доцільним буде акцентування уваги школярів на профілактиці виникнення загорянь та пожеж, а також алгоритму дій у разі їх виникнення. Важливо не лише опанувати теоретичні знання, а й

відпрацьовувати практично відповідні вміння за допомогою різноманітних форм та методів навчання й виховання. Тут у нагоді стала б допомога фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій щодо розробки основного тексту з питань пожежної безпеки, а також їх залучення до відпрацювання матеріалу в практичній площині. Так, наприклад, використання методів бесіди, екскурсій до місцевих пожежних частин, навчальних евакуацій, ігор та тренінгів посприяло б підвищенню рівня знань, умінь та навичок самозахисту молодших школярів у разі виникнення пожежної небезпеки.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, можна стверджувати, що сьогодні підготовка молодших школярів з питань пожежної безпеки не дає очікуваних результатів. Наявні навчально-методичні джерела не розв'язують повною мірою питання формування в учнів молодших класів знань про пожежну безпеку. Отже, існує гостра необхідність удосконалення теоретичного матеріалу з питань пожежної безпеки у навчальному та виховному процесах молодших школярів та застосування більш ефективних форм та методів виховної роботи з дітьми у сфері пожежної безпеки з метою їх впровадження у практику для підвищення рівня готовності школярів до самозахисту в умовах пожежної небезпеки. Важливим фактором є долучення до цього процесу фахівців з пожежної безпеки. Запропонований нами в статті комплекс методів бесіди, екскурсій до місцевих пожежних частин, навчальних евакуацій, ігор та тренінгів з дітьми у сфері пожежної безпеки ґрунтується, передусім, на використанні активних методів роботи, що передбачає сплановану послідовність дій, націлених на формування позитивного мислення та поведінки в умовах небезпеки, однак потребує комплексних методичних рекомендацій для вчителів і подальшого, більш ґрунтовного дослідження. Все це – свідчення на користь теоретичної й практичної потреби досліджуваної теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Національна доповідь про стан пожежної та техногенної безпеки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://mns.gov.ua/>.
2. Гуріненко І. Дидактичні умови навчання правилам пожежної безпеки молодших школярів / І. Гуріненко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини. Педагогічні науки. – 2010. – № 1. – С. 60–69.
3. Ващенко О. М. Формування у молодших школярів компетенцій безпеки життєдіяльності : теоретичний аспект / О. М. Ващенко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2014. – Вип. 18. – С. 99–106.
4. Удовенко М. А. Методика формування здоров'язбережувальної компетентності учнів початкової школи у процесі вивчення "Основ здоров'я" / М. А. Удовенко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. – 2014. – № 43. – С. 238–246.
5. Березуцкий В. В. Правила безопасности для взрослых и детей / В. В. Березуцкий, А. Г. Рыжнов. – М. : Военные знания, 2000. – 40 с.
6. Репин Ю. В. Основы безопасности жизнедеятельности : 1–11 классы : [учебное пособие] / Ю. В. Репин, Р. А. Шабунин, В. А. Середя. – Алматы : Демей, 1994. – 155 с.
7. Дивак В. В. Енциклопедія виживання : [навчальний посібник] / В. В. Дивак, А. П. Юхименко. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2003. – 156 с.
8. Кодекс цивільного захисту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/>.
9. Основи здоров'я. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–4 класи [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html>.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Natsional'na dopovid' pro stan pozhezhnoyi ta tekhnohennoyi bezpeky v Ukrayini [National Report about the Condition of the Fire and Technological Safety in Ukraine] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://mns.gov.ua/>.
2. Hurinenko I. Dydaktychni umovy navchannya pravylam pozhezhnoyi bezpeky molodshykh shkolyariv [Didactic Conditions of Training of Fire Safety Rules to Younger Students] / I. Hurinenko // Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni P. Tychny. Pedahohichni nauky. – 2010. – № 1. – S. 60–69.
3. Vashchenko O. M. Formuvannya u molodshykh shkolyariv kompetensiy bezpeky zhyttyediyal'nosti : teoretychnyy aspekt [The Formation of Life Safety Competency to Primary School Children : Theoretical Aspect] / O. M. Vashchenko // Teoretyko-metodychni problemy vykhovannya ditey ta uchniv'skoyi molodi. – 2014. – Vyp. 18. – S. 99–106.
4. Udovenko M. A. Metodyka formuvannya zdorov'yazberezhuval'noyi kompetentnosti uchniv pochatkovoyi shkoly u protsesi vyvchennya "Osnov zdorov'ya" [Methodology of Formation Primary School Students' Health-Competence in the Process of "Health Basics" Studies] / M. A. Udovenko // Zasoby navchal'noyi ta naukovo-doslidnoyi roboty. – 2014. – № 43. – S. 238–246.
5. Berezutskyy V. V. Pravyla bezopasnosti dlya vzroslykh u detey [Safety Rules for the Adults and the Children] / V. V. Berezutskyy, A. G. Rykhnov. – M. : Voyenniye znaniya, 2000. – 40 s.
6. Repin Yu. V. Osnovy bezopasnosti zhyznedeyatel'nosti : 1–11 klasy [Basics of Life Safety : Grades 1–11] : [uchebnoe posobyey] / Yu. V. Repyn, R. A. Shabunyn, V. A. Seredya. – Almaty : Demeya, 1994. – 155 s.

7. Dyvak V. V. Entsyklopediya vyzyvannya [Encyclopedia of Survival]: [navchal'nyi posibnyk] / V. V. Dyvak, A. P. Yukhymenko. – Kam"yanets'-Podil's'kyi : Medobory, 2003. – 156 s.
8. Kodeks tsyvil'noho zakhystu Ukrainy [Code of the Civil Protection of Ukraine] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : //zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/.
9. Osnovy zdorov'ya. Prohrama dlya zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv. 1–4 klasy [Basics of the Health. Program for Secondary Schools. Grades 1–4] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html>.

Черкашин А. В. Основы пожарной безопасности в системе обучения и воспитания младших школьников.

Статья посвящена изучению состояния обучения и воспитания младших школьников основам пожарной безопасности, теме, которая до сих пор звучит в современных научных работах. Автором проанализированы основные нормативно-правовые документы по данному вопросу. Акцентируется внимание на содержании пожарной безопасности в рамках его теоретического и практического раскрытия в учебном и воспитательном процессах и доказано, что он является недостаточно продуманным. Даются методические рекомендации по совершенствованию процесса обучения младших школьников в области пожарной безопасности.

Ключевые слова: формирование знаний, пожарнобезопасная культура, безопасное поведение, навыки.

Cherkashyn O. V. Fundamentals of Fire Safety in Teaching and Educational System of Younger Pupils.

According to the statistics, 27211 fires broke out over the last five years in Ukraine, in which 16756 persons died, including 484 children; 8396 persons were injured, 722 of them children; 19157 persons were rescued, including 1499 children. The statistical data and performed analysis of causes of fire occurrence and their tragic consequences are indicative of low preparedness of children between ages 5 and 10 for actions in case of fires that is reflected in the ignorance of elementary fire safety regulations. Unfortunately, notwithstanding a considerable variety of theoretical materials on fire safety, which younger pupils work with, and their good practical implementation in educational out-of-school activities, the results related to availability of certain fire safety knowledge in children need to be improved. Firstly, it is associated with small amount of hours devoted to Fire Safety elaboration and unavailability to carry out a comprehensive practical training of theoretical knowledge obtained during school lessons and still not worked out teaching method and practice of exact algorithm of correct actions during fire. Secondly, only inconsiderable part of material deals with fire safety issues. Thirdly, in our opinion, there are insufficiently successful works of informative materials related to practice of main safety fire requirements. So, we think that involvement of fire safety experts would encourage freshening up knowledge of fire prevention materials and its successful practice with younger pupils. The collaborative efforts to develop the main text related to fire safety and guidelines for its practical use would be helpful to the first step for planting fire safety culture in younger pupils thanks to self-protection knowledge, abilities and skills in case of fire hazard. As can be seen from the above, we can assert that fire safety preparation of younger pupils does not produce expected results today. So, there is urgent need to refine theoretical materials related to fire safety issues in educational process of younger pupils and application of more efficient forms and methods of educational work with children in the field of fire safety in order to implement them in practice for higher level of pupils' preparedness for self-protection in the presence of fire hazard that is a conceptual basis for further research.

Key words: *developing knowledge, fire safety culture, safe behaviour, skills.*